

1. Свободата като превъзможване на природата

Свободните хора се доближават до идеалите за човешко съвършенство и самоценност. Чрез свободата си човек сам става абсолютен.

Първата степен на свободата се състои в освобождаване от принудата и ограниченията на природата. Всеки успешен акт на човека, всяко постижение в труда е изтръгване от веригите на природата и създаване на свободна човешка територия.

Втората степен на свободата е в боравенето с природната необходимост, използването на природните закони за човешки цели. Изправеният стоеж на човека преодолява само отрицателно природната тежест, той е само противопоставяне на природната сила. Хвърленото копие обаче е вече използване на природната сила. Въвличането на природната мощ по траекторията на човешката мисъл е демонстрация на по-висша свобода. По този начин човек заявява своята автономия (свободата сам да дава закони). Природният свят започва да придобива човешка форма.

Но щом човек въввлече природата в света на своите измислици, тогава възниква и необходимостта от избор. Защото реалният свят е един, а възможното е разклонено по безкрайно много посоки. Затова свободата на избора е и отговорност, защото само един от възможните светове на човешките желания може да бъде реализиран, а тук свободата на всеки трябва да се гласува със свободата на всички. Възниква конфликт на свободите. Лесно е човек да бъде свободен спрямо пасивната природа, по-трудно е да бъде свободен редом с чуждата свобода.

2. Властта - асиметрия на свободата

Човешкото превъзможване на природата доказва силата на човешкото можеене, но достига и до конфликт на човешките възможности. Ако проследим произхода на глагола "мога" ще видим, че той е родствен с думите "мощ" и "могъщество". Всички те произлизат от думата "магия". Магът е човек, който владее магически сили. Докато природата въздейства чрез контакт, магът въздейства от дистанция, невидимо.

Магията е въздействие на една душа върху друга. Такова въздействие е и властта.

Можем да определим най-кратко властта като асиметрия на свободата. Нейната собствена сфера са човешките отношения. В тях се създават йерархии, зависимости, ограничения.

За да може една свобода да ограничи друга, тя трябва да разполага с властни ресурси - възможности да се ограничава чуждата свобода.

Най-естествен ресурс са личните качества на водачите. Тях Макс Вебер нарича харизма. Тя се състои в чудодейно въздействие, което очарова и пленява другите и те безропотно се подчиняват.

Друг важен ресурс са вещите. Собствеността над една вещ изолира всяко чуждо боравене с нея. Затова се е смятало, че щом цялата територия на феодалната държава принадлежи на монарха, оттук естествено произтича неговата власт над поданиците.

Ресурс на властта може да бъде информацията, знанието. Притежаващият информация борави с невидими за другите инструменти, които разширяват неговите възможности. Двама души с неравна информация живеят сякаш в различни светове. При това по-богатият свят е по-могъщ от по-бедния.

Това множество от ресурси на властта попира в опита на човека, прави магически лицата и жестовете на лидерите, опакова в недосегаемост вещите на богатството, забулва в мистериозни мотивите на други. Този процес на утаяване на властта в човешкия свят Мишел Фуко нарича дисциплиниране.

Какво е спортистът, ако не едно дисциплинирано тяло? Какво е политикът, ако не маска на една политическа стратегия?

3. Бягството от свободата

Свободата е не само висша ценност, тя е и тежко бреме за човека. Защото свободата е отговорност. Свободният човек не само взема автономно решения. Той осъзнава и следствията от тях. Не е свободен напр. сомнамбулът. Той не е отговорен, по-скоро за него отговарят.

Свободният акт е обвързване с другите хора. Това именно е моралният акт. Ако аз например считам, че в дадена ситуация трябва да се държа като честен човек, с акта си показвам как трябва да се държат всички останали в такава ситуация. Това означава, че моето индивидуално действие ме обвързва с всички останали. Да бъдеш свободен, означава да не мислиш дейс-твието си като само индивидуално, но и като универсално. Когато с поведението си утвърждаваме определени ценности ние всъщност защитаваме онова, което разбираме като валидно за всички. Затова изглежда много по-лесно и безболезнено за личността да се съобразява с общоприетите норми, с общественото мнение. Това съобразяване е страх от отговорност-та, която поемаме, ако действаме различно от другите хора, защото тогава и вината е единствено наша. И обратно - ако правим нещо не съобразно собственото си убеждение, а само защото така е прието, това означава неувереност във всеобщия смисъл на акта. Такова поведение и действие не е истински свободно.

Истински свободното действие задължава, то е отговорно поведение. А отговорността от последствията на избора се понася трудно от хората. В повечето случаи човек иска да действа невинно, т.е. така, че вината за неуспеха на действията му да не бъде негова. Това е следствие от старата християнска доктрина, че за всяко дело ще има възмездие. Само в общите действия човек не е напълно отговорен, т.е. може да прехвърли вината на други.

Бягството от свободата е отказ от личен избор.

Ерих Фром е онзи мислител, който пръв анализира причините за това бягство. Той вижда корените на бягството от свободата в създаденото усещане у хората, че не могат да влияят на социалните процеси, което подтиква някои от тях да се страхуват от собствените си дела и да не поемат отговорността на личния избор.

Бягството от свободата има много форми. Най-често среща-ната е конформизмът. Това е безкритично съгласие с другите. Бягството от свободата е митично, неосъзнато — то е приемане без размисъл на това, което другите вършат. То е следване на общоприетото, на общественото мнение и традиции, то е без-прекословно подчинение, съзнателно самоподчиняване на обществото. Бягството от свободата е адаптиране към стереоти-пите на действие на другите, превръщане на индивида в тяхно отражение, загуба на личността. То е непрестанно сравнение с това, което е общо дело и никога различаване от него.

Бягайки от свободния си избор, хората стават еднакви, т.е. средностатистически хора. Те не действат автономно по-скоро автоматично, тъй както се действа в обществото по принцип. Отбягването на свободата е отказ на личността от себе си, обричане ѝ на безличност. Хайдегер нарича това неавтентично съществуване на човека и го дефинира като "das Man". Тук действа не личността, а рутинното и стереотипното в нея. Бя-гайки от свободата, хората съзнателно се превръщат в абст-рактни същества, същества без индивидуалност. Те не искат да се отличават от множеството. Несвободният човек е незабе-лежим. Той е "човекът без лице" (Роберт Музил).

Поради липса на собствени решения, бягащите от свобо-дата следват обществените норми механично. Поведението им наподобява това на автоматите, чиято програма е предвари-телно зададена. Това е поведение без риск и отговорност. От-говорността за делата се прехвърля на държавата, институци-ите, обществената система, родителите, лидерите и т.н. Това е съзнателно подчинение пред по-висши инстанции. Такова под-чинение, според традициите на психоанализата, е характерно за мазохизма, самоунижението и потъпкването на собственото Аз. Бягството от свободата е такъв мазохистки акт. То е доб-роволно отдаване на себе си на властта на други хора, инсти-туции и т.н. В това Ерих Фром вижда психологическата при-чина за появата на авторитарните общества в Европа през XX век. В най-крайните си варианти фашизмът и комунизмът са не само следствие от репресиите на тоталитарната власт (които пък са проява на садизъм), но и на доброволно мазохистично подчинение на значителни части от народа, страхуващи се да носят тежестта на личната си отговорност. Това обяснява в голяма степен действителният авторитет, който за много хора са имали лидерите на авторитарните държави - Хитлер и Ста-лин.

Фром тъжно констатира, че изказаната още от Хегел мак-сима, че "Истината на властта е робството" е справедлива. За-щото, ако и да е вярно, че робството е насилие, то и без робска нагласа няма властници.

Бягството от свободата не само поражда хора послушни-ци, конформисти. То култивира пасивни, апатични и лишени от инициативност хора. Бягайки от свободата си човек се превръща в играчка в стихийния ход на събитията, т.е. сам се предоставя на съдбата.

4. Отчуждението

Властта е дисбаланс на свободата - насилствен или доб-роволен. Бягството от свободата е съзнателен отказ от нея в полза на институции или индивиди. Но човек може да отдаде свободата си и на вещите. Това е отчуждението на човека.

Отчужденото състояние е самопоробване на човека чрез све-та на вещите. Човек "забравя", че именно той е творецът на вещния свят, че законите на този свят са създадени от самия него. Този изплъзнал се от контрола му вещен свят започва да изглежда чужд, неразбираем и враждебен.

Не ние владеем вещите, а те владеят нас. Вещите задават нашите настроения, желания, мечти. Сякаш вещите заживяват свой собствен живот, имат свой вече независим от нас път. Освен това в цивилизацията, основана на пазара, на една неп-рекъсната размяна на стоки, ние почти не произвеждаме за себе си, малка част от създаваното от нас е създавано именно за нас. Вещите се отправят към анонимни потребители.

Когато вещите придобият такава фантастична самостоя-телност, те могат не само да ни плашат, но може и да ни очароват.

Тъкмо този магизъм на вещите се нарича потребителство. Придобиването на вещи се превръща в маниакална страст. Човек забравя умението да живее с идеите и заживява само с осезаемото, с неговото неограничено многообразие. Тъкмо срещу подобно вещно отчуждение се появи хипи движението през 60-те години и героите на Стайнбек.

Сред формите на отчуждението е и отчуждението от собс-твените ни дела. Малко хора могат да се похвалят, че напълно са удовлетворени от работата си. За милиони други трудът няма смисъл именно като труд, като проява на умения и по-лучено от това

удоволствие, а е само средство за съществуване, за получаване на нужните пари. Малко или повече такъв труд-средство поробва, той е тежест, неприятна необходимост, не-избежно задължение.

Има и други видове отчуждение. Човек може да бъде от-чужден спрямо държавата, обществото, институциите. Много често вместо обществото да бъде именно обединение, връзка между хората, чрез която те по-успешно да осъществяват целите и да осигуряват съществуването си, то се превръща в чужда инстанция извън и над отделните индивиди. Така бю-рокрацията е метаморфоза на институциите, чрез която улес-няващото се е превърнало в затрудняващо - лесното в трудно, бързото в бавно, ясното в неразбираемо. Чиновникът от слу-жител се е превърнал във властник.

Отчуждени можем да бъдем от ценностите си, когато не избираме, а по неволя приемаме натрапени норми. Отчуждени можем да бъдем и от знанието, когато то от инструмент за боравене със смисъла на нещата се превърне в безизходен ла-биринт или в Сизифов товар.

Всички тези форми на отчуждението пораждаат враждеб-ност и чуждеене между самите нас като хора, изолират ни един от други, пораждаат самота и чувство за безизходица. Така неусетно се ставаме чужденци в себствения си свят.

5. Свободата и другите

Щом свободата е надприродна човешка възможност, но е постоянно застрашена от чуждата свобода (властта), от отказ от свободата (бягството от свободата), от поробването ѝ от вещите (отчуждението), тогава как е възможно да я съхраним?

Човек може да запази свободата си като се опази от всички външни въздействия. При темата за съмнението вече видяхме колко виртуозно Декарт се освободи от природата, чуждите идеи, другите хора и дори от един хипотетичен зъл демон. В самосъзнанието Декарт откри точката на свободата, онзи приют, който всеки носи в себе си, и от неговия заслон може свободно да мисли и постъпва. Винаги, когато се отдръпне в своето самосъзнание, човек може да направи радикално преосмисля-не на своя живот. Да се запита за основанията на своето пове-дение, да подложи на преоценка "всички

ценности" (Ницше).

Човек може да е живял до един момент добре или зле, но винаги има възможност да промени своя облик. Едно добро дело и престъпникът започва да изглежда по-човечен, по-раз-бираем, но също и дори само едно злодеяние може да обезчести един добродетелен живот. Затова екзистенциалистите твърдят, че човекът "няма характер". Едва след смъртта човек придобива онази завършеност и неизменност на своя облик, която позволява да му припишем определен характер. Докато живее човек винаги е само временно "такъв". Затова един екзистенциалист ще каже, че този човек се проявява като такъв, но не - че е такъв. Той винаги има шанс да бъде друг. Когато Хайдегер нарича човека "битие-възможност", той има предвид не само неговата надприродност. Човек е повече от самия себе си и спрямо себе си и спрямо другите. Затова смъртната при-съда е екзистенциално неоправдана, защото осъжда само ми-налото на човека, а човекът е и свое бъдеще, което може да бъде съвсем друго.

Но как да се гарантира и външно тази вътрешна свобода? Как свободата като битие-възможност да се превърне в сво-бодна реалност и то гарантирана от чужда инвазия?

Според Хегел това се извършва чрез борбата за признание. Всеки човек отначало е в някакъв смисъл с ограничена свобода спрямо другите - детето спрямо родителите, незнаещият спря-мо знаещия, бедният спрямо богатия. Във всички тези отно-шения има нещо от отношението Господар-Роб. Затова между тях възниква "борба за признание". Робът се труди и се стреми неговото съзнание да бъде признато от господаря. Първона-чално господарят само заповядва и в съзнанието на роба има само онова знание, което той получава от своя господар. Но в процеса на труда робът придобива множество умения, прави своите малки находки или открития и това обогатява с нови знания неговото съзнание. Идва момент, в който робът вече владее неща, с каквито господарят не разполага. Тогава робът дръзва да поиска господарят да признае свободата на неговото съзнание. Това вече е борба на живот и смърт. Робът рискува физическия си живот, но с това се стреми да получи духовно признание. Ако единият от тях умре, с това ще изчезне и дру-гият, защото господарят може да бъде господар само спрямо роба и обратното. Затова единственият изход е господарят да признае съзнанието на роба като свободно, като способно за самостоятелен избор.

Ето към такова признание се стреми всеки човек в живота си. Защото човек може да бъде истински свободен само сред свободни хора. За да бъде призната, свободата има нужда от чужда свобода.

Такава призната свобода за всички е правото. В правото всеки човек е личност и всички са равни пред закона. Това личностно равенство е гаранция за симетрия на свободата. В силата на закона е вложена мощта на държавата. Онова, което индивидът сам не е в състояние да опази, ще бъде опазено от държавата. В правото човек е осигурен не чрез собствените си физически сили или чрез упование в чуждата морална добро-намереност, а чрез силата на обществения договор - конституцията. В правната основа на обществото е вложен консенсус относно правилата на външно поведение. Чрез него човек може да бъде сигурен, че другите ще постъпват съобразно този предел на индивидуалната свобода или ще бъдат принудени от закона да го сторят.